

Uitgelezen

Besef van onze oorsprong

P. Bultynck, N. Vandenberghe, S. Waelkens, 20005. *Leven in steen. Sporen van 4 miljard jaar evolutie.* Leuven, Davidsfonds, 156 p.

Als mensen maken wij deel uit van een natuur wiens geschiedenis veel verder teruggaat dan wij vanuit onze eigen tijdsmaten kunnen inbeelden. Wellicht is daarom de vraag waar wij vandaan komen sinds mensenheugenis één van de meest fascinerende vragen die er bestaan. Dank zij de gezamenlijke inspanning van verschillende natuurwetenschappen zijn wij vandaag in staat sporen naar die oorsprong te lezen 'in steen', gaande van geologische lagen en fossiele bronnen tot sterren en planeten. Die nieuwe kennis maakt de vraag niet minder fascinerend. Zij wakkerd eerder onze verwondering aan en confronteert ons telkens opnieuw met het besef dat de betekenis daarvan ons begrip te boven gaat. Net in tijden van ecologische crisis kan de confrontatie met het verhaal van de evolutie en de beperkte – en ooit voorbijgaande – plaats van de mens daarin tot de nodige bescheidenheid leiden. Daarom wil ik het voorliggende, mooi geïllustreerd boek, ook aanbevelen. Het is gemaakt naar aanleiding van de gelijknamige tentoonstelling in Leuven, en biedt vanuit een verscheidenheid aan invalshoeken een overzicht van de huidige kennis over de evolutie van de aarde, het leven en de mens. Wetenschappelijke specialisten brengen telkens op een bondige en voor leken inzichtelijke wijze een stand van zaken van de kennis op het behandelde domein: o.a. tijdschalen, beweging van de continenten, klimaatgeschiedenis, ont-

staan van leven, buitenaards leven, evolutiemechanismen, evolutionaire verbanden. Wie bekommerd is om het broeikaseffect, zal bijvoorbeeld een ruimer kader vinden in het hoofdstuk dat de geschiedenis van het klimaat op aarde bespreekt en verbindt met evolutie. Ook de menswetenschappen ontbreken niet. Een hoofdstuk behandelt de discussie die vandaag opnieuw woedt tussen geloof en wetenschap: hoe moeten we de verhouding tussen scheppingsgeloof en evolutietheorie begrijpen? Verder is een hoofdstuk gewijd aan de manier waarop kunstenaars omgaan met ons evolutionaire verleden, en dat uiteraard met de nodige illustraties.

Jef Peeters

Overvloed, of hoe juiste vragen niet tot juiste antwoorden leiden

Karim Benammar, 2005. *Overvloed.* Veen Magazines, Diemen, 127 p.

De Nederlandse filosoof en wereldburger Karim Benammar schreef een zeer leesbaar, boeiend, maar vooral ook tegenstrijdig essay over onze overvloed. Hij vertrekt daarbij van de paradox dat naarmate we rijker worden, we steeds minder van onze rijkdom genieten. We voelen ons schuldig omdat we olievoorraden opmaken, de natuur vernietigen en de Derde Wereld aan haar lot overlaten. Toch helpt consuminderen volgens hem allesbehalve. We moeten integendeel onze welvaart op verantwoorde wijze vergroten, bepleit de flaptekst.

Benammar opent met een beschrijving van onze 'supermarktweelde'. Boodschappen doen is het modelkenmerk van het leven aan het begin van de 21ste eeuw. Maar temidden van de rijkdom blijven we een eeuwig gevoel van schaarste houden, hoeveel we ook presteren of consumeren. Tot hier spoort Benammar gelijk met Rutger Claassens 'Het eeuwige tekort'. Maar Benammar koppelt de aanhoudende twijfel aan schuldgevoelens over onze consumptie. Zo komt hij tot twee metaforen voor het leven. Zien we de aarde als de Tuin van Eden, waar we in overvloed geloven vanuit een onwrikbaar vooruitgangsgeloof? Of is voor ons de wereld er één van 'Eeuwige strijd', beheerst door competitie om schaarse bestaansmiddelen, goederen en posities, waar voldoening per definitie is uitgesloten?

Vanuit deze zwartwittegenstelling gaat Benammar in de rest van het boek te keer tegen al wie de schaarste naar voor schuift en weigert de overvloed te erkennen. Schaarste is voor hem de situatie waarbij onze behoeften altijd groter zullen zijn dan de beschikbare middelen (p. 16). Schaarste is de angst dat de productie van deze begrensde planeet met slinkende reserves en bedreigde ecosystemen niet voldoende is om in de overmaat aan verlangens te voorzien. Bij overvloed overtreffen onze hulpbronnen de behoeften ruimschoots. Hij pleit voor een keuze om van de overvloed te genieten.

Daarmee is de bril van de lezer al in het eerste hoofdstuk wat aangeslagen. Vanuit een te rudimentaire tegenstelling laat hij geen tussenruimte waarbij mensen kunnen genieten binnen de grenzen die ecosystemen of rechtvaardigheidsgrenzen ons opleggen. Bovendien botst de lezer in de volgende

hoofdstukken op tal van terechte kritieken op onze overconsumptie, terwijl hij tegelijk een vlucht vooruit ziet door het onverwachte pleidooi voor overvloed.

In de volgende hoofdstukken werkt Benammar zijn kritiek over hoe we omgaan met consumptie en met schaarste verder uit. Kleding en mimetische begeerte staan centraal in hoofdstuk twee: we kleden ons met symbolische goederen. Pleidooien voor een grotere duurzaamheid in onze kledingconsumptie krijgen weinig ruimte: Benammar schakelt consuminderen gelijk met een eigentijdse vorm van ascetisme. Nochtans ligt tussen de heersende overconsumptie en ascetisme een waaier aan mogelijkheden om duurzamer en toch stijlvol om te gaan met kleding. Fijntjes wijst hij er wel op dat vooral de keuze om te consuminderen door een kleine minderheid gebruikt wordt om zich te onderscheiden en moreel superieur op te stellen tegenover anderen, waardoor we weer in de eeuwige strijd om erkenning zitten.

Benammar verwerpt de idee van grenzen omdat het onze creativiteit zou beperken: "Het probleem is niet dat ons verlangen geen grenzen kent, terwijl de mogelijkheden in deze wereld beperkt zijn. Dat is een misvatting. Zolang we blijven denken dat we in een wereld van schaarste leven omdat we dat ene niet kunnen krijgen, laten we ons beperken in onze mogelijkheden en vindingrijkheid." (p. 28)

In het derde hoofdstuk erkent Benammar dat we een overvloed aan consumptiegoederen produceren en dat we wel moeten blijven consumeren om het systeem gaande te houden. Het productie-consumptiesysteem is een

kat die haar eigen staart najaagt (p. 30). Voor hem is de vraag evenwel wat we met die overschotten zullen doen. Hoe maken we ze op? Wat worden de piramiden van de 21ste eeuw? Voor Benammar situeert de kritiek op onze overvloed zich eerder op het vlak van de doelstellingen (kunnen we er niets beters mee doen?) en veel minder op het vlak van de uitputting van de aarde en de ecosystemen.

Consequent aan zijn overvloedbenadering pleit hij in hoofdstuk 4 voor meer win-winsituaties in de economie. Samen 'open source-software' verbeteren is daar een mooi voorbeeld van tegenover de monopolies van gepatenteerde kennis. Hier pleit hij terecht voor een sociale keuze: we kunnen onze kennis exclusief houden, waardoor we allemaal armer worden, of we kunnen onze kennis delen, wat ons allemaal rijker maakt (p.51).

Maar de overvloed aan kennis bestaat helaas niet voor energie. Benammar heeft geen boodschap aan oprakende voorraden. Hij kiest de zijde van de overvloedaanhangers: we kunnen elk probleem met vindingrijkheid en technologie oplossen. Dat kan door substitutie (andere energiebronnen aanboren), ontstoffelijking (met veel minder energie en grondstoffen een grotere rijkdom produceren, ook gekend als factor 4 of 10) tot het creëren van gesloten kringlopen waarbij er geen grondstoffen en energie meer verloren gaan. Benammar kiest volledig de zijde van het technologisch optimisme. Overvloed komt er niet door minder grondstoffen te gebruiken, maar door ze te hergebruiken (p. 60). Ieder van de aangehaalde oplossingen kan inderdaad bijdragen om de milieu-impact van onze huidige productie en consumptie te beperken. Maar Benammar vergeet dat die winst

meestal volledig opgaat aan nieuwe consumptie en groei, zodat de ecologische voetafdruk verder groeit in plaats van te krimpen.

In hoofdstuk 6 waarschuwt Benammar terecht dat we ons te veel laten sturen door een economisch systeem waar radicale vernietiging de best renderende optie is. We maken vernietiging aantrekkelijk door kortetermijnwinst te verkiezen boven duurzaamheid, door de werkelijke kost van grondstoffen niet door te rekenen en door de toekomstige winsten te minimaliseren (p. 67). Dat alles leidt tot een onnatuurlijke schaarste. Tegenover deze vaststelling plaatst hij de natuur die werkt volgens een logica van de overvloed; een logica die we moeten leren denken (p. 72). De oplossing voor de tekorten ligt dan niet in de hoeveelheid die we uit een ecosysteem wegnemen, maar in de hoeveelheid die we er in stoppen (p. 74). Opnieuw vinden we onderliggend de idee van grondstofstromen, waarbij afvalproducten grondstoffen kunnen worden. Maar ook opnieuw vinden we de ontkenning van grenzen in de natuur. Zelfs bij herlezing blijft het me onduidelijk hoe het verwerpen van grenzen vanuit een (te) groot technologisch optimisme en de waarschuwingen voor de aantasting van het ecosysteem verzoenbaar zijn in een logica van overvloed. De ene keer lees ik het als een verwerping van ecologische grenzen. De andere keer lijkt het alsof Benammar die grenzen wil verleggen of de schaarste 'herdenken' door het overvloed te noemen (een interpretatie die Benammar niet neerschrijft, maar die me soms de enig mogelijke taalkundige uitweg lijkt voor inconsistenties in het boek).

Hoe verder het boek vordert, hoe groter de tegenspraken worden. In het

hoofdstuk over mobiliteit heet het dat 'groeï noodzakelijk is als we willen dat iedereen een redelijke levensstandaard heeft, en hoe meer groei hoe beter' (p. 77). Het scenario van het verminderen van de productie noemt hij onethisch en onrealistisch (p. 78). De fout van de milieubeweging, dixit Benammar, is dat ze de oplossing voor de ecologische crisis zoekt in een vermindering van het grondstoffenverbruik door consumptie en productie te temperen. De milieubeweging is gevallen voor de schaarstereïoriek. Maar minder consumeren helpt niet als we op dezelfde wijze blijven produceren (p. 79). Met dit laatste heeft Benammar zeker een punt. Maar het legt ook zijn cruciale denkfout bloot. Het gaat niet om anders versus minder produceren. Wie de ecologische voetafdruk ernstig neemt, weet dat we alle duurzame technologische oplossingen nodig zullen hebben om onze milieupact te verminderen. Maar tegelijk is het duidelijk dat wanneer die milieuwinst onmiddellijk wordt opgegeten door meer groei en nieuwe consumptie, de globale milieupact van onze levensstijl enkel blijft toenemen. Het gaat dus om anders én minder produceren en consumeren, willen we onze milieupact voldoende beperken en/of willen we milieugebruiksruimte voor minder ontwikkelde gebieden scheppen. Of, in termen van het befaamde Wupperthal-instituut, het gaat om meer efficiëntie en het opnieuw ontdekken van efficiëntie, zeg maar van de notie genoeg of van ecologische grenzen. Benammar verwerpt de combinatie van beide, zet alles in op technologisch optimisme en creëert zo een schijn van onbegrensde overvloed.

Volgens Benammar hebben we tot nu toe de verkeerde vraag willen beantwoorden. Het gaat er niet om hoe we de schaarste te boven komen, maar

hoe we het overschot gebruiken. Opnieuw scheidt de taal van Benammar verwarring. Als het gaat om een (her)interpretatie van onze wereld als een wereld waar de (absolute) schaarste al lang overwonnen is en waar het debat hoofdzakelijk over de besteding van de overvloed gaat (wil je een iPod of een dvd, of beide?), dan zou het een kritische analyse van de overconsumptie zijn. Op pagina 97 vinden we een aanzet tot deze definitie, die een verandering betekent van de manier waarop hij overvloed in het begin van het boek benadert: bijna alles wat we in ons leven in de ontwikkelde landen doen, is een overschot (p. 97). Maar op de meeste plaatsen in de opbouw van het boek neigt de auteur steeds meer naar een negationisme ten aanzien van de reële milieupact van de manier waarop we met schaarste én overvloed (afhankelijk van de interpretatie) omgaan.

Benammar eindigt met een scherpe, existentiële vraagstelling. We zijn zo bezig met consumptiegoederen te vergaren dat we de vraag wat we met deze spullen gaan doen, kunnen vermijden (p. 98). Pas als we toegeven dat we meer dan genoeg hebben, moeten we ons afvragen wat we met het overschot doen. Dan wordt de vraag naar het waarom van het leven onvermijdelijk (p. 99). Onze eindeloze begeerte naar meer consumptiegoederen en naar meer status is een manier om de vraag naar de zin van het leven te ontlopen (p. 101). In zijn besluit poneert Benammar dat in een overvloedige wereld, zoals hij die beschrijft, de enige vraag is hoe we het overschot dat we belichamen, gaan uitgeven. Opnieuw scheidt hij verwarring door de terechte existentiële vraag (hoe leven we en gaan we met onze rijkdom om) te koppelen aan een eenzijdig antwoord (hoe

geven we het uit). Eén optie lijkt bij voorbaat uitgesloten: de optie dat we, met het oog op volgende generaties of op onze eigen levenskwaliteit, duurzamer zouden produceren en consumeren en tegelijk ook minder overschot dan vandaag zouden produceren, consumeren en/of verspillen.

Daardoor danst het boek voortdurend op twee benen: Benammar bekritiseert de schaarste, maar tegelijk ook de (ecologische en andere) effecten van een levensstijl die er op gebaseerd is. Hij bepleit en bejubelt een wereld die leeft volgens de metafoor van de overvloed, maar minimaliseert de ecologische effecten in zijn technologisch optimisme en bekritiseert het gebrek aan zingeving in onze wereld van overvloed binnen de schaarstelogica.

Op vele plekken stelt Benammar de juiste vragen. Tegelijk leiden die vragen niet altijd tot consequente antwoorden. Daarvoor zijn de druk van onze welvaart en van het technologisch optimisme blijkbaar te groot. Het boek toont opnieuw de nood om vanuit de politieke ecologie het denken over schaarste en overvloed, over consumptie en ecologische grenzen preciezer en helderder te formuleren. Omdat op termijn consistentie in het denken steeds een voorwaarde is voor een blijvende impact.

Dirk Geldof

De tram als microkosmos

Ruth Soenen, 2006. Het kleine ontmoeten. Over het sociale karakter van de stad. Antwerpen, Garant, 151 p.

Er bestaan vele stereotiepen over de stad. Voor de enen is de stad de plek

waar anonimiteit heerst, waar we met (te) velen naast elkaar leven op een kleine plek. De buurtnetwerken verbrokkelen er en wat rest is de vijandige buitenwereld. Anderen prijzen juist de diversiteit, het bruisende, de vele contacten tussen vreemden, ze cultiveren het flaneren door de stad. De werkelijkheid is soms een beetje van allebei, maar tegelijk veel rijker en complexer. Dat leert op een boeiende manier het boek van Ruth Soenen.

Als etnologue bestudeerde ze het kleine ontmoeten van mensen in de grote stad. Hoe gaan mensen met elkaar om op de tram. Soenen observeerde de mensen op de Antwerpse tramlijn 12, die van werkwijken in Deurne door kansarme multiculturele wijken in Antwerpen Noord rijdt, langs het winkelhart van de Meir en het trendy zuid om opnieuw naar de multiculturele en armere wijken van het Kiel en Hoboken te leiden. Hoe gaan vreemden er met elkaar om? Wie zegt goedendag? Wanneer beginnen mensen te praten? Wat bij conflicten? De tram als microkosmos, een rijdende stad in de stad.

Soenen verruimt ook onze kijk op publieke ruimte. Mensen ontmoeten elkaar niet alleen op straten en pleinen, in parken of op café. Ook commerciële ruimtes vormen nieuwe ontmoetingsplaatsen. De cafetaria van de Hema groeit tot de ontmoetingsplaats tussen generaties en culturen. Telkens toont Soenen ons de diversiteit van de stad en haar inwoners, de ambivalentie van plaatsen en ontmoetingen anno 2006. Ze opent onze blik voor het alledaagse en pleit voor 'indirecte houdingen' om het samenleven te bevorderen. Deze ecologie van (het samenleven in) de stad is bovendien erg mooi uitgegeven, met foto's die de lezer mee doen aanvoelen hoe de stedelijke ontmoetings-